

УДК 340

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2\(44\)-1186-1194](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2(44)-1186-1194)

Налуцишин Віктор Володимирович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29013, тел.: (0382) 71-80-00, <https://orcid.org/0000-0002-2053-9906>

Вовк Вікторія Миколаївна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29013, тел.: (0382) 71-80-00, <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК ЯК РЕЗУЛЬТАТ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА САМООРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Здійснено експлікацію правового порядку через розкриття його ознак, які відтворюють його властивості, особливості та визначають подібності або відмінності правового порядку з іншими соціальними та правовими явищами. Виділено ознаки правового порядку: легітимність правового порядку, що означає перш за все не підтримку його правлячою владою, а схвалення більшістю членів суспільства; підконтрольність з боку громадянського суспільства; володіння різними засобами державного впливу; системність – правовий порядок являє собою складноорганізовану систему, до елементів якої відносять: норми права, які закріплюють соціальні цінності; суб'єкти або учасники правового порядку; акти реалізації та застосування правових норм; правовідносини; правова свідомість і правова культура; державно-вольовий характер – правовий порядок відображає волю конкретної держави і конкретних громадян цієї держави, враховуючи всі особливості цієї держави; правовий порядок містить формальні орієнтири у правових нормах та цінностях, в межах яких людина реалізує свої права та обов'язки.

Обґрунтовано та розкрито ознаки правового порядку з філософсько-правової точки зору: стан правового порядку залежить від стану соціального порядку; правовий порядок відображає соціальний компроміс і виражає потреби, цілі та інтереси суспільства; динамічність та стійкість правового порядку; свідомо-вольовий характер – правовий порядок може бути дотриманий лише за допомогою волі та свідомості людей; правовий порядок є вираженням міри справедливості, свободи та рівності; спрямованість на соціальний прогрес; загальнолюдський та конкретно-історичний характер; правовий порядок формує у людей повагу до права.

Доведено, що основою соціального і правового порядку є процеси самоорганізації. Самоорганізація правового порядку характеризується такими ознаками: є базовим елементом організації правопорядку, на основі якого здійснюється державна організація правового порядку; чітке усвідомлення суб'єктом своїх соціальних інтересів, що реалізуються добровільно та природно; залежність якості самоорганізації правового порядку і її форм від якості правового регулювання суспільних відносин; залежність від рівня культури та правосвідомості у суспільстві.

Ключові слова: безпека, держава, соціальний контроль, правовий порядок, норма права, організація та самоорганізація правового порядку.

Nalutsyshyn Viktor Volodymyrovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, 8 Heroiv Maidanu St., Khmelnytskyi, 29013, tel.: (0382) 71-80-00, <https://orcid.org/0000-0002-2053-9906>

Vovk Viktoriia Mykolaivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, 8 Heroiv Maidanu St., Khmelnytskyi, 29013, tel.: (0382) 71-80-00, <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

LEGAL ORDER AS A RESULT OF ORGANISATION AND SELF-ORGANISATION OF SOCIETY

Abstract. The author explicates the legal order through the disclosure of its features which reflect its properties, peculiarities and determine the similarities or differences of the legal order with other social and legal phenomena. The author identifies the following features of the legal order: legitimacy of the legal order, which means, first of all, not support by the ruling authorities, but approval by the majority of society members; controllability by civil society; possession of various means of state influence; systemic nature - the legal order is a complex system, the elements of which include: legal norms which enshrine social values; subjects or participants of the legal order; acts of implementation and application of legal norms; legal relations; legal consciousness and legal awareness.

The author substantiates and reveals the features of legal order from the philosophical and legal point of view: the state of legal order depends on the state of social order; legal order reflects social compromise and expresses the needs, goals and interests of society; dynamism and stability of legal order; conscious and volitional nature - legal order can be observed only through the will and consciousness of people; legal order is an expression of the degree of justice, freedom and equality; focus on social progress; universal and specific historical

It is proved that the basis of social and legal order is the processes of self-organisation. Self-organisation of the legal order is characterised by the following features: it is a basic element of legal order organisation, on the basis of which the State organisation of the legal order is carried out; a clear awareness by the subject of his/her social interests which are realised voluntarily and naturally; dependence of the quality of self-organisation of the legal order and its forms on the quality of legal regulation of social relations; dependence on the level of culture and legal awareness in society.

Keywords: security, state, social control, legal order, rule of law, organisation and self-organisation of legal order.

Постановка проблеми. Порядок і стабільність у суспільстві залежать від багатьох соціальних факторів, серед яких важливе місце займає соціальний контроль як засіб саморегуляції суспільства, мета якого полягає у впорядкуванні суспільних відносин. Соціальний контроль як основний засіб забезпечення правового порядку має організаційну та самоорганізаційну складову, що проявляється у таких аспектах: соціальний контроль як результат організаційних правовідносин - правовий (державний) контроль. Правовий контроль – це засіб організації соціальної системи, що забезпечує соціальний (правовий) порядок шляхом зовнішнього впливу державної влади на суспільство через позитивне право. Соціальний контроль як засіб самоорганізації соціальної системи забезпечує соціальний (правовий) порядок шляхом впливу наявних самовстановлених соціальних норм (громадський контроль).

Феномен соціального контролю тісно пов'язаний з проблемою встановлення соціального (правового) порядку, вирішальну роль в підтримці якого відіграє розуміння соціального контролю не тільки як соціальної організації, але і як механізму, що визначає здатність суспільства до саморегуляції [1, с. 106]. Соціальний (правовий) порядок є обов'язковою умовою існування суспільства, адже поки існує порядок - існує і суспільство. В той же час, як суспільство залежить від порядку, так і порядок залежить від суспільства. Якщо суспільство готове до змін, є взаємоузгодженим єдиним цілим, то і порядок стає більш гнучким до внутрішніх змін в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування правового порядку по організаційних та самоорганізаційних аспектах суспільства знайшли своє відображення у працях Д. В. Андрєєва, М. С. Кельмана, А. Ф. Крижанівського, Ю. П. Крисяка, Н. В. Панаріної, П. М. Рабіновича, С. С. Сенчука, О. Ф. Скакун та інші. Втім, варто зазначити, що реалії сьогодення потребують модернізованого наукового дослідження щодо організаційних і самоорганізаційних аспектів в суспільстві та їх впливу на формування правового порядку.

Метою статті є розкриття сутності правового порядку через вплив на нього організаційних та самоорганізаційних процесів суспільства.

Виклад основного матеріалу. Проблема правового порядку має надзвичайно важливе значення для розуміння процесів організації та самоорганізації суспільства. Під правовим порядком з філософсько-правової точки зору ми розуміємо правовий стан організованості правових відносин, що забезпечується державою та суспільством (самоорганізація) та здійснюється через систему нормативно-правового, позаправового (соціальні норми) регулювання та саморегулювання.

Правовому порядку притаманні ознаки як стану організованості суспільних відносин, що забезпечується державою та суспільством, зокрема:

- 1) легітимність правового порядку, що означає перш за все не підтримку його правлячою владою, а схвалення більшістю членів суспільства;
- 2) підконтрольність з боку громадянського суспільства;
- 3) володіння різними засобами державного впливу;
- 4) системність – правовий порядок являє собою складноорганізовану систему, до елементів якої відносять: норми права, які закріплюють соціальні цінності; суб'єкти або учасники правового порядку; акти реалізації та застосування правових норм; правовідносини; правова свідомість і правова культура;
- 5) державно-вольовий характер – правовий порядок відображає волю конкретної держави і конкретних громадян цієї держави, враховуючи всі особливості цієї держави;
- 6) правовий порядок містить формальні орієнтири у правових нормах та цінностях, в межах яких людина реалізує свої права та обов'язки.

Зважаючи на домінуючу у науковій літературі характеристику правового порядку як державно-правового явища, розкриємо ознаки правового порядку з філософсько-правової точки зору:

- 1) стан правового порядку залежить від стану соціального порядку;
- 2) правовий порядок відображає соціальний компроміс і виражає потреби, цілі та інтереси суспільства;
- 3) динамічність та стійкість правового порядку. Правовий порядок повинен бути стійким до конфліктів, різних заворушень, однак повинен враховувати і зміну інтересів всього суспільства. Це повинно впливати з балансування між організованістю суспільства і індивідуальною свободою кожного члена суспільства;
- 4) свідомо-вольовий характер - правовий порядок може бути дотриманий лише за допомогою волі та свідомості людей;
- 5) правовий порядок є вираженням міри справедливості, свободи та рівності;
- 6) спрямованість на соціальний прогрес;

- 7) загальнолюдський та конкретно-історичний характер;
- 8) правовий порядок формує у людей повагу до права .

Зауважуємо, що держава займає визначальне місце в організації суспільства як форма організації суспільного життя. Без держави немає організації і суспільства в цілому, а тому держава є фундаментальною, базовою організаційною структурою в організації суспільства і у всій соціальній системі. Навколо держави формуються інші організаційні структури. Місце держави як визначального елемента організації суспільства визначається призначенням в суспільстві, оскільки вона виступає як: організація громадянського суспільства; носій влади в суспільстві; форма політичного панування, виражається в прийнятті владних рішень, що стосуються всього суспільства і обов'язкових для виконання всім населенням; представник всього населення на даній географічній території; виразник загального інтересу; інструмент реалізації загальної волі в суспільстві; творець загальних цілей в суспільстві; основний стабілізатор суспільного життя; головний суб'єкт суверенітету [2].

Отже, організації правового порядку притаманні такі риси:

- 1) це штучно створена людиною соціальна система;
- 2) функціонування системи забезпечується людиною, а саме відповідними на це органами і посадовими особами, які наділені владними повноваженнями;
- 3) обов'язок організації порядку покладено на державу;
- 4) організаційно-правові способи забезпечення правового порядку - це відповідні кошти, форми, механізми, які закріплені державою для охорони інтересів всього суспільства;
- 5) головним інструментом в досягненні правового порядку через організаційні аспекти є державний контроль, який здійснює держава.

Не зважаючи на те, що державні функції організації суспільства є важливими, основою соціального та правового порядку є процеси самоорганізації. Самоорганізація є спонтанно виникаючими соціальними узгодженостями - соціальними спільнотами, об'єднаннями, асоціаціями, приналежність до яких обмежує параметри свободи індивіда. Механізм самоорганізації соціального і правового порядку поєднує традиції його духовно-культурної основи, потенційність, системоутворюючі зв'язки (насамперед ідеал справедливості, пріоритет загальнонаціональних інтересів, колективізм, тісний зв'язок права з релігією, взаємодопомога, повага до держави).

Особливе значення для самоорганізації правопорядку має його структура. Структура правопорядку - це єдність і одночасно поділ системи громадських відносин, врегульованих правом відповідно до їх галузевого змісту. У структурному відношенні правопорядок відображає реалізовані

елементи системи права, саме тому вони такі: суб'єкти права, правові відносини, норми права, правова свідомість і правова культура.

1. Суб'єкти права - держава, її органи, державні, громадські та комерційні організації, що мають права, обов'язки, повноваження, відповідальність, суворо визначені конституцією, законами, іншими правовими актами - статична частина (організаційна частина правопорядку). Суб'єктами соціальної самоорганізації можуть виступати індивіди та групи, які мають специфічні соціальні якості, серед яких виділяють, перш за все, чітке усвідомлення своїх соціальних інтересів і готовність до активних дій по їх забезпеченню, в тому числі в складі громадських організацій.

2. Правові відносини і зв'язки між реалізованими елементами системи права (конституційні, фінансові, адміністративні, земельні, сімейні та ін.) - динамічний зв'язок [3, с. 454].

3. Норми права. Нормативно-правове регулювання, за допомогою якого досягається правовий порядок, передбачає контроль за поведінкою соціальних спільнот і окремих осіб з метою забезпечення їх оптимального функціонування і соціального розвитку та становить систему санкціонованого державою впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування та реалізації правового порядку. Правовий порядок стає ефективним, зміцнюється тільки за умови, якщо закони та підзаконні акти створюються і реалізуються на основі принципів права, з урахуванням органічного внутрішнього зв'язку з регульованими суспільними відносинами, що історично склалися правосвідомістю народу. На перший погляд, норми права є найменш «сприятливим» середовищем для використання положень синергетики, оскільки є відносно стабільним цілим і виникають в результаті цілеспрямованої діяльності уповноважених суб'єктів, тобто виразом чисто організаційної складової правового порядку, але все ж вони «пронизані» самоорганізаційними процесами. Це проявляється в тому, що законодавство не є простою сукупністю нормативно-правових актів, прийнятих по суб'єктивному розсуду законодавця і не перебуває тільки для впорядкованості, стабільності самого законодавства, а є формою практичної реалізації системи права, формується для потреб соціального управління.

4. Правова свідомість і правова культура. Сьогодні не викликає заперечень, що соціальною необхідністю правопорядку є високий рівень загальної правової культури громадян і їх правосвідомості. Як стверджує І. С. Кривцова, самоорганізуючий порядок знаходиться під впливом внутрішньо-системного детермінанта - правосвідомості, який визначає форму правової самоорганізації і є квінтесенцією самоорганізації правопорядку, в можливостях якої забезпечити узгодженість самоорганізаційних процесів і «алгоритм» саморуху правопорядку в цілому [4, с. 8]. Правопорядок полягає якраз в тому, що

«правосвідомість, добровільно наповнюючись змістом закону, втілює закон в життя, або, що те ж саме, наповнює вимоги закону внутрішнім і зовнішнім життям - волею і справами. В основі будь-якого правопорядку і держави лежить духовне визнання людей - повага і довіра їх один до одного» [5, с. 202]. Правосвідомість реалізується як власне в праві, так і в особливому феномені правової дійсності - в правовій культурі особистості та суспільства.

Правова культура, під якою розуміють досягнутий рівень розвитку правового життя, також характеризує якісний стан правових явищ, в тому числі і правового порядку, який, в свою чергу, визначає рівень правової культури конкретного суспільства. Перебуваючи у взаємозв'язку з правовою культурою правовий порядок набуває змістовного поєднання з правосвідомістю різних верств населення, знаходить своє вираження в правовідносинах і правомірній поведінці суб'єктів [6, с. 52-53].

Слід звернути увагу, що самоорганізація – не стихійний процес, адже у ній обов'язкові керівництво і контроль, план і організаційні структури, що впливають із внутрішньої логіки самого процесу самоорганізації. Зовнішній вплив лише ініціює самоорганізацію, а внутрішні її закони, сил та можливості допомагають зрозуміти суть самоорганізації.

Спрямованість до розуміння правопорядку як системи, що самоорганізується, несе в собі продуктивні початки, дозволяючи бачити нові грані в правопорядку, відкривати в ньому незвичайні, часом непередбачувані співвідношення елементів, систем і підсистем. Не можна ігнорувати і того, що сам правопорядок – це система, що складається з взаємодіючих матеріальних і духовних, об'єктивних і суб'єктивних явищ. Звідси і динамізм правопорядку проявляється як у формі цілеспрямованих дій людей, так і детермінованих у підсумку змін, перетворень і т.д. Складність розуміння співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, організаційного та самоорганізаційного в правопорядку в тому, що воно завжди неоднорідне в ті чи інші історичні епохи. Системоутворюючими елементами в залежності від конкретних історичних ситуацій можуть бути й об'єктивні, і суб'єктивні елементи, вони можуть при цьому мінятися місцями і функціями, втрачати або навпаки, набувати нових значень. Інша особливість – це та, що самоорганізований порядок – це зв'язок у ньому елементів минулого і сьогодення, задатків майбутнього. Історичний досвід минулого в знятому вигляді пронизує весь правопорядок. Правопорядок, взятий окремо, не може бути представлений поза зв'язком з його історичним минулим, з напрацьованими результатами культури і цивілізації попередніми поколіннями людей. Ще одна характерна риса самоорганізованого правопорядку полягає в спонтанності та альтернативності його встановлення та зміни.

Отже, самоорганізація має важливу роль у нормальному функціонуванні та розвитку правопорядку. Варто виділити такі обов'язкові умови правопорядку, що самоорганізується:

1) принциповою відмінністю правової системи як різновиду соціальних систем від природних є доповнення наявної в ній самоорганізації організаційною діяльністю;

2) самоорганізація правового порядку проходить на трьох рівнях: саморганізація на особистісному рівні; самоорганізація інституційного рівня громадянського суспільства; організаційний рівень, що забезпечується державою через позитивне право;

3) суб'єктом самоорганізації правового порядку є людина, яка усвідомлює соціальні інтереси і готова активно діяти задля їх забезпечення, має підвищену правову відповідальність та володіє високим рівнем правосвідомості;

4) самоорганізація правопорядку є результатом соціальної взаємодії людей (громадянського суспільства, зокрема), тому суспільна злагода, спільні цілі є необхідною умовою підвищення рівня самоорганізації;

5) ефективним засобом забезпечення правового порядку є соціальний контроль. Самоорганізація правового порядку може досягатися через такі види соціального контролю: правовий (державний) контроль як складова організаційних відносин; соціальний контроль як складова самоорганізаційних відносин, вагоме місце в якому займає самоконтроль [7, с. 176–177].

Висновки. Сфера правового порядку є специфічною, оскільки неможливо говорити виключно або про організаційний компонент, або про самоорганізаційних компонент правового порядку. Для ефективного досягнення мети правового порядку повинен застосовуватися двосторонній контроль. Так, з одного боку суспільство є об'єктом державного контролю (організаційна складова контролю), а з іншого, суспільство є суб'єктом контролю над державою, здійснюючи як вплив на державу, так і на себе (самоорганізуючись), в тому числі у формі самоконтролю кожної людини над самим собою. Утвердження дієвого правового порядку можливе лише при узгодженні нормативних (правових) та ціннісних складових правової реальності, що уможлиблюється умовами життєдіяльності громадянського суспільства та правової держави. Саме цей зміст може умовно бути поглиблений у перспективному розвитку окресленої проблематики.

Література:

1. Кондов К. В. Соціальний контроль, як соціальний феномен: порівняльна характеристика соціологічних підходів. Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2011. № 1. С. 104–109.

2. Політологія: Підручник [Електронний ресурс] / І. С. Дзюбка, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. К.: Вища школа, 1998. 304 с. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-13.html>

3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Х. : Консум, 2006. 656 с.

4. Кривцова І. С. Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні: дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кривцова Ірина Сергіївна ; Одеська національна юридична академія. О., 2008. 233 с.

5. Крижановський А. Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / А. Ф. Крижановський; Одес. нац. юрид. акад. О., 2009. 469 с.

6. Панаріна Н. В. Право як нормативна основа формування правопорядку: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н. В. Панаріна ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2008. 202 с.

7. Налуцишин В.В. Соціальний контроль у забезпеченні правового порядку: філософсько правова ідея та сучасний розвиток: монографія. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2018. 337 с.

References:

1. Kondov K. V. (2011). Sotsialnyi kontrol, yak sotsialnyi fenomen: porivnialna kharakterystyka sotsiolohichnykh pidkhodiv. Hrani: Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh.

2. I. S. Dziubko, K. M. Levkivskiy, V. P. Andrushchenko ta in. (1998). Politolohiia: Pidruchnyk. Vyscha shkola Retrieved from <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-13.html>

3. Skakun O. F. (2006). Teoriia derzhavy i prava. Konsum, 2006.

4. Kryvtsova I. S. (2008). Metodolohichna rol synerhetyky u porivnialno-pravovomu piznanni. [The Methodological Role of Synergetics in Comparative Legal Cognition]. Candidate's thesis. Odessa.

5. Kryzhanovskyi A. F. (2009). Pravoporiadok suverennoi Ukrainy: stanovlennia ta tendentsii rozvytku (zahalnoteoretychne doslidzhennia). [Legal Order of Sovereign Ukraine: Formation and Development Trends (General Theoretical Study)]. Doctor's thesis. Odessa.

6. Panarina N. V. (2008). Pravo yak normatyvna osnova formuvannia pravoporiadku. [Law as a normative basis for the formation of law and order]. Candidate's thesis. Kharkiv.

7. Nalutsyshyn V.V. (2018). Sotsialnyi kontrol u zabezpechenni pravovoho poriadku: filososfsko pravova ideia ta suchasnyi rozvytok: monohrafiia. Khmelnytskyi. FOP Melnyk A.A.